

Chápanie slobody v dielach Jean-Paula Sartra

Jozef Palitefka

Abstrakt

Pojem sloboda je síce veľmi často používaný, je však zrejmä jeho nejednoznačnosť a nejasnosť či už v odbornom alebo bežnom používaní. Z uvedeného dôvodu neustále prehodnocovanie tohto pojmu a jeho dôsledná analýza je nutnosťou pre lepšie a komplexnejšie pochopenie tejto ľudskej danosti. Hlavným cieľom príspevku je teda analýza slobody v kontexte koncepcie vybraného autora. Aj keď je možné zamerať sa na skúmané javy zo širšej perspektívy, hlavný dôraz je kladený na filozofické uchopenie tejto problematiky, čomu zodpovedá aj výber autora. Pozornosť je venovaná práve existenciálnej filozofii, konkrétne Jean-Paul Sartrovi, pre ktorého je pojem slobody v jeho filozofii podstatný.

Kľúčové slová

Sloboda, existencia, existencializmus, Sartre, človek, podstata, autentický pobyt, Dasein, ničota, projekt.

Hoci je existencializmus a fenomenológia záležitosťou hlavne prvej polovice 20. storočia, mnohé ich myšlienky môžu inšpiratívne pôsobiť i na súčasnosť. Veď sa zoberali takými problémami, ktoré možno v istom zmysle považovať za „nadčasové“, ako je napríklad „podstata“ človeka, sloboda, nezávislosť, autentický a neautentický spôsob existencie. Práve problematiku ľudskej slobody možno v uvedenej filozofii považovať za dominantnú, preto chcem na ňu upriamiť pozornosť (hlavne na jedného z jej najvýznamnejších predstaviteľov a to Jean-Paula Sartra). Je však nutné uviesť, že nemenej dôležitou témou, ktorá v jeho filozofii rezonovala, a ktorej bude venovaná pozornosť, je masovosť, stádovitosť, či rezignácia realizovať vlastné autentické ja.

V modernej filozofii 20. storočia vrátane existencializmu zvíťazila antisubstancialistická tendencia, ktorá sa do veľkej miery inšpirovala fyzikou. Tá si dala za cieľ nahradiť substanciu púhym pohybom.¹ Súčasne treba upozorniť na skutočnosť, že dovtedajšia aristotelovskotomistická predstava nahliadania na podstatu bytia „narazila“ na svoje hranice a možno povedať, že sa stáva pre rozvoj novej filozofie nepoužiteľnou. Táto tradícia narábala s presvedčením, že skutočné a pravé bytie je také, ktoré nepodlieha zmenám, t.j. je nemenné a stále. S tým súvisí ďalšia dôležitá určenosť pravého bytia a ňou je to, že sa nachádza „za“ javom, za tým, čo je

---

¹ SARTRE, Jean-Paul: Bytí a nicota. Praha: Oikoymenh, 2006, s. 501.

menlivé, nestále a individuálne. Ak tento spôsob uvažovania aplikujeme na človeka, tak záverom je tvrdenie, že esencia predchádza existenciu. Človek je od začiatku akoby hotový. Zmeny vo filozofii 19. a hlavne 20. storočia tento „vzorec“ otáčajú naopak a výsledkom je presvedčenie, že existencia predchádza esenciu. Znamená to úplne iný náhľad na človeka, i celú skutočnosť. Človek tak nie je ničím hotovým, ale je niečím, čo sa stáva, je „procesom“, je tvorením sa. Keďže „človek“ vytvára seba, svoju esenciu, „volí sa“, je pre neho sloboda nesmierne dôležitá a je nevyhnutnou podmienkou pre „sebatvorbu“.

Pre lepšie pochopenie problematiky ľudskej slobody, opriem sa o myšlienky Gottfrieda Wilhelma Leibniza. „Rozlišoval medzi *slobodou de iure* – byť oprávnený niečo vykonať – a *slobodou de facto* – byť schopný niečo vykonať -, ktorú ďalej rozdelil na *slobodu môcť* – byť schopný konať tak, ako sa mi páči – s *slobodu chcieť* – byť schopný chcieť to, čo chcem. V rámci tejto slobody ešte rozlišoval *morálnu slobodu* – chcieť to, čo chcem, z istých dôvodov – a *slobodnú vôľu* – chcieť to, čo chcem, bez akéhokoľvek odôvodnenia alebo napriek všetkým dôvodom.“² Ukazujú sa tu štyri hlavné podmienky úplnej slobody. „Konať úplne slobodne znamená mať povolenie, prostriedky, túžbu a možnosť zvoliť si túžbu tak konať. Najdôležitejšia je akiste posledná z nich - ak by sme sa nemohli determinovať sami, nezávisle od všetkého, čo nás môže ovplyvniť (od najhorších podnetov po najracionálnejší zdravý rozum, od rôznych tlakov a vášní po ušľachtilé motívy a pohnútky), boli by sme vlastne determinovaní.“³ Inak povedané, že naše rozhodnutie, naša voľba nemôže byť určitou „výslednicou“, ktoré len nejakou „vyplýva“ z pohnútok a je ich nutným dôsledkom.

Jean-Paul Sartre sa podstatou slobody najvýraznejšie zaoberá v svojom diele *Bytie a ničota*, hlavne v 4. časti. Michal Bartko vo svojom príspevku *Jean-Paul Sartre alebo cesty k slobode* venovanom síce predovšetkým dramatickej a románovej tvorbe Sartra, hovorí o tomto diele, „že ak je problém existencie človeka alfou a omegou celého jeho filozofického a literárneho diela, srdcom i pľúcami tohto diela je nesporne problém ľudskej slobody.“⁴ V duchu existencializmu Sartre venuje pozornosť skúmaniu nie nejakého všeobecného a abstraktného človeka, ale dôraz je kladený na ja, konkrétne ja, ktoré sa má stať, ktoré je projektom.

„Sartre azda najradikálnejšie nielen v existencializme, ale v antropologizme 20. storočia vôbec tematizoval problematiku bytia človeka ako subjektivity. Ustanovil subjektivitu ako východisko a centrum filozofického pýtania sa a ako pôvodný zdroj zmyslu. Pojem subjektivity mal byť prostriedkom pre filozoficko-teoretické zdôvodnenie špecifickosti, unikátnosti individuálneho bytia človeka vo svete a jeho odlišenia od bytia vecí.“⁵ Východiskom úvah o svete je teda človek ako špecifická realita, ktorej bytie nie je tým, čím je, ale je niečím otvoreným, tvorbou, stávaním sa. Tu treba pripomenúť, že sa Sartre v mnohom inšpiroval dielami Martina Heideggera a u oboch autorov by sme mohli nájsť viacero spoločných znakov.

V existencializme môžeme realitu rozdeliť na dva radikálne odlišné druhy bytia: bytie osebe a bytie pre seba. Bytie osebe je bytím súcien, ktoré majú svoje bytie hotové, uzavreté, absolútne naplnené. O svojom bytí ani nevedia, takže nemajú vzťah k sebe samému, a ani ostatnej skutočnosti. Je plné pozitivity a identické so sebou samým. Toto bytie jednoducho „je“, je uzavreté v sebe, je tým, čím je.

² PERRIN, Christophe: Údel slobody podľa Sartra. In: *Filozofia*, 2011, roč. 66, č. 3, s. 209.

³ Tamže, s. 209.

⁴ BARTKO, Michal: Jean-Paul Sartre alebo Cesty k slobode. In: *Filozofia*, 1968, roč. 23, č. 6, s. 607.

⁵ SMREKOVÁ, Dagmar: Zbohom Sartrovi? Bratislava: Iris, 1996, s. 22-23.

Bytie pre seba (vedomie) je bytím, ktorému v jeho bytí o toto bytie ide. Dá sa povedať, že pôvodne je bytím, ktoré nie je tým, čím je, a je tým, čím nie je. Je aktivitou, voľbou, možnosťou, ktorá ešte len má byť. Má dosiahnuť (uskutočniť) svoju „podstatu“. Je teda „nesubstancionálnym bytím“, možnosťou, „procesom“, ktorý sa utvára a hľadá svoj vlastný zmysel. „Pretože bytie osebe nemôže byť základom tohto typu bytia, vlastnou a jedinou možnosťou bytia pre seba je podľa Sartra *ničota*.“⁶ Práve táto „neúplnosť“, neuzavretosť bytia pre seba a jeho vzťahovanie sa k „nič“ je možné považovať za základnú charakteristiku tohto špeciálneho druhu bytia.

„Lidská realita je svobodná, *protože není dosti plná*, pretože je ustavične odtrhovaná od seba samé a poněvadž to, čím byla, je odděleno nicotou od toho, čím je a čím bude. A konečně proto, že její přítomné bytí samo je nicováním ve formě „odrážejícího a odraženého“. Člověk je svobodný, poněvadž není sám sebou, nýbrž přítomností u sebe. Bytí, které je tím, čím je, by nemohlo být svobodné. Svoboda je právě nicotou, která se v nitru člověka *stala minulostí* a která nutí lidskou realitu, aby *se vytvářela*, místo aby jen *byla*.“⁷ Tu môžeme hľadať aj možnosť našej slobody, ktorú v Sartrovej filozofii možno považovať za centrálny a podstatný problém jeho ontológie. Každopádne slobodu nie je možné skúmať izolovane. Je dôležité uchopiť ju v spojitosti so skúmaním ľudského bytia i problematiky ničoty.

„Lidská svoboda předchází u člověka jeho esenci a činí ji možnou, takže lze říci, že esence lidského bytí tkví v jeho svobodě. To, co nazýváme svoboda, nelze vůbec odlišit od *bytí* lidské reality. Není tu *napřed* člověk, který se *pak* může stát svobodným, nýbrž mezi bytím člověka a *svobodným bytím* není vůbec žádný rozdíl.“⁸ Sloboda tak nie je jednou z črt, ktorá ma determinuje, ani vlastnosťou, ktorá ma nejakto definuje, ale naopak, je príčinou mojej nedeterminovanosti a *znemožňuje akúkoľvek definíciu mojej osoby*. Je „hmotou“, z ktorej som utvorený a vďaka ktorej sa prostredníctvom mojich činov môžem utvárať, respektíve nemôžem neutvárať.⁹

Ako už bolo vyššie spomenuté, človek ako bytie pre seba, je predovšetkým vedomím. Toto vedomie je vždy vedomím niečoho, je na niečo zamerané, je intencionálne, je pri veciach. „Takto je vedomie zamerané von, k veciam, no nevlastní ich ako obsahy, preto Sartre môže povedať, že je číre – transparentné. Vedomie teda nie je ničím iným než ustavičným pohybom von – zo seba; je intencionalita. Preto Sartre nazýva bytie ničotou; ako intencionalita nemá vedomie nijaké obsahy, ale je vždy mimo seba, pri veciach. Vedomie teda nikdy nie je pri sebe, ale vo svete, pričom zamerané na nejaký predmet je súčasne vedomím seba samého – je *nethetickým* vedomím seba samého.“¹⁰ Toto vedomie nemá nič substanciálne, je to čistý „jav“ a existuje len „dovtedy“, pokiaľ sa zjavuje. „Ale práve preto, že vedomí je čistý jav a že je naprosto totální prázdnotou (vždyť celý svět je vně vedomí), lze říci, že na základě identity, jež je u něho mezi jevem a existencí, lze je považovat za absolutno.“¹¹

Položme si teda opäť otázku, čo je sloboda? Sartre kladúc si túto otázku poukazuje na množstvo problémov. Ak chceme niečo opísať (v tomto prípade slobodu), znamená objasňovať

⁶ Tamže, s. 30.

⁷ SARTRE, Jean-Paul: *Bytí a nicota*. Praha: Oikoymenh, 2006, s. 510.

⁸ Tamže, s. 63.

⁹ PERRIN, Christophe: Údel slobody podľa Sartra. In: *Filozofia*, 2011, roč. 66, č. 3, s. 214.

¹⁰ MIKLUŠIČÁKOVÁ, Magdaléna: Odpoveď Ivanovi Karamazovovi. Sloboda vo filozofických koncepciách Jean-Paul Sartra a Alberta Camusa. In: *Studia Aloisiana*, 2016, roč. 7, č. 4, s. 35.

¹¹ SARTRE, Jean-Paul: *Bytí a nicota*. Praha: Oikoymenh, 2006, s. 23.

štruktúry určitej zvláštnej esencie. Sloboda však podľa neho žiadnu esenciu nemá, a teda ani nie je podrobená žiadnej logickej nutnosti. Sartre odvolávajúc sa na M. Heideggera a jeho chápanie Dasein¹², vyslovuje svoju známu myšlienku o tom, že existencia predchádza esenciu (podstatu).¹³ Táto myšlienka vyjadruje to, o čom už tu bolo zmienené, t.j. že človek (primárne jeho vedomie) je tým, čím nie je a nie je tým, čím je. „Sartre vysvetľuje, že človek najprv existuje, stretáva sa tu, vynára sa vo svete a až potom sa definuje. Ak nie je možné definovať takého človeka, ako ho chápe existencializmus, je to preto, že nie je spočiatku ničím. Bude až potom a bude takým, akým sa urobí.“¹⁴ Inak povedané, existencia ako sloboda sa neustále vytvára a nemá nejakú nemennú podstatu. V tom je jej podstatný rozdiel oproti iným súcnam (bytiu osebe). Vzhľadom na túto neustálu zmenu existencie a to, že je skôr „procesom“ ako hotovou a uzavretou entitou, nie je možné pristúpiť k jej opisu spôsobom, akým je to bežné u „hotových“ vecí (bytia osebe). „Jak tedy popsat existenci, která se nepřetržitě vytváří a přitom se vzpouzí tomu, aby byla uzavřena do nějaké definice? Již samo pojmenování „svoboda“ je spojeno s nebezpečím, má-li naznačovat, že toto slovo odkazuje na určitý pojem, jak je tomu u jiných slov. Je-li svoboda nedefinovatelná a nepojmenovatelná, není rovněž nepopsatelná?“¹⁵ Uvedené Sartrove pýtanie sa ukazuje jednak na zložitost' problému, a jednak na to, že k skúmaniu slobody nie je možné pristupovať „tradičným“ spôsobom. „Sartre zdôvodňuje, že tu nemá ísť o skúmanie podstaty slobody – pretože sloboda je fundamentom všetkých podstát - ale že popis má smerovať k „samému existujúcemu v jeho singularite“ (zvláštnosti).“¹⁶

Čo to znamená? Opísať slobodu ako takú (esenciu slobody) síce nie je možné, no je možné túto slobodu „zakúšať“ ako *moju* slobodu. Toto pýtanie sa na slobodu nevyhnutne odkazuje na

---

¹² Pojem Dasein je centrálnym pojmom filozofie Martina Heideggera. Hlavnou myšlienkou diela *Bytie a čas* je pýtanie sa na zmysel bytia. Kde však začať? Čo bude východiskom týchto analýz? „Vypracovať otázku po bytí tudíž znamená: učiniť prúhľadným jsoúcnu – totiž to, ktoré se táže – v jeho bytí. Kladení této otázky je jakožto modus bytí jistého jsoúcnu samo bytostně určeno tím, po čem se ptá – totiž bytím. Toto jsoúcnu, kterým my sami každý jsme a který má mimo jiné bytostnou možnost tázat se, postihujeme terminologicky jako pobyt.“ (HEIDEGGER, Martin: *Bytí a čas*. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 23)

Pobyt (Dasein) sa nielen pýta, ale aj do určitého stupňa rozumie svojmu bytiu. Ved' pýtanie sa už predpokladá nejaké vedenie. Otázka určuje smer, akým sa má pobyt orientovať. Rozumenie bytiu však treba chápať širšie ako len pojmové rozumenie. Rozumenie je tu vzťahované k všetkej ľudskej aktivite. Rozumenie znamená odkrývať to, čo je, dostávať to akoby „na svetlo“.

Môžeme si však položiť otázku, čo je pobyt? Pri tejto otázke sa musíme vyvarovať toho, aby sme nechápali pobyt z nepobytového súcna. Heidegger poukazuje práve na tento moment. Pobyt bol veľmi často chápaný práve z toho, čím nie je (z výskytového súcna). Čo je teda podstatou pobytu? Existencia. Čo to znamená? Veci sú, len pobyt existuje, tzn., že len a len on sa vzťahuje k svojmu bytiu, k svojmu vlastnému „je“, a práve o toto jeho „je“ mu v jeho bytovaní ide.

Tu sa nám ukazuje základná štruktúra pobytu, ktorou je starosť (Sorge). Pobyt je jediné súcno, ktorému vždy ide „o“ nič, o jeho bytie samo, o vždy „moje“ bytie. Pobyt, ako už bolo povedané, sa vzťahuje k svojmu bytiu. Je súcnom, v ktorom dochádza k transcencii, k prekračovaniu od súcna k bytiu. Slovo pobyt teda nevyjadruje obsahy nejakého súcna, ale vyjadruje spôsob jeho bytia. To, čím pobyt je, je skôr spôsobom, akým odkrýva sám seba. Jeho bytie je mu uložené, je úlohou na splnenie. Pobyt je teda tým, čím bude. Bytie pobytu teda nie je ničím už splneným, ale je vždy otvorené, je možnosťou.

¹³ SARTRE, Jean-Paul: *Bytí a nicota*. Praha: Oikoymenh, 2006, s. 507.

¹⁴ SMREKOVÁ, Dagmar: *Zbohom Sartrovi?* Bratislava: Iris, 1996, s. 35.

¹⁵ SARTRE, Jean-Paul: *Bytí a nicota*. Praha: Oikoymenh, 2006, s. 507-508.

¹⁶ SMREKOVÁ, Dagmar: *Zbohom Sartrovi?* Bratislava: Iris, 1996, s. 35.

ja, konkrétne ja, ktoré má so slobodou nejakú dočinenu. „Jsem totiž to existující, které *zakouší* svou svobodu prostřednictvím svých činů; ale jsem rovněž to existující, jehož individuální jedinečná existence se temporalizuje jako svoboda. Mám tedy nevyhnutně vědomí svobody, protože ve vědomí neexistuje nic kromě non-thetického vědomí existování. V mém bytí jde proto ustavičně o mou svobodu; svoboda není nějaká připojená kvalita nebo *vlastnost* mé přirozenosti; je, přísně vzato, látkou mého bytí; a protože v mém bytí jde o mé bytí, musím mít určité porozumění pro svobodu.“¹⁷

Keďže je pre „ja“ charakteristické to, že je niečím, čo sa neustále „vytvára“, nemá toto „ja“ podstatu. Je slobodou, vďaka ktorej je toto „sebavytváranie“ možné. Sloboda je tak voľbou svojho bytia. Nevolím v tomto zmysle to, či ono, ale volím seba. Zároveň nie je možné nevoliť, nie je možné rezignovať na slobodu. Aj rozhodnutie sa nevoliť je voľbou. Človek je tak *vždy* slobodný a je slobodný v svojej celosti. „Člověk nemůže být chvíli svobodný a chvíli otrokem: je zcela a neustále svobodný, nebo není.“¹⁸ V podobnom duchu sa Sartre zmieňuje aj na inom mieste. „Jsem navždycky odsouzen k existenci přesahující mou esenci a překonávající pohnutky a motivy mého činu: jsem odsouzen ke svobodě. To znamená, že moje svoboda nemá žádnou mez kromě sebe samé, anebo, chcete-li, že naše svoboda je omezena jen tím, že se svobody nemůžeme vzdát.“¹⁹

Pri problematike voľby je však nutné poukázať na to, že Sartre všetky voľby nestavia na rovnakú úroveň. Ch. Perrin skúmajúc Sartrove chápanie slobody upozorňuje na to, že „podľa Sartra existuje prvotná „voľba mňa samého“, existenciálna, „hlboká“, „základná“, „globálna“ voľba, vo vzťahu ku ktorej sa špecifikujú všetky naše empirické voľby a prostredníctvom ktorej si každý vo svojom počiatočnom projekte definuje svoj spôsob bytia vo svete tým, že sa rozhodne byť takým alebo onakým. V skutočnosti tak existujú dve úrovne voľby: voľba, ktorá udáva smer celej našej existencii a ktorá je jej základnou „substanciou“, a druhotné voľby, vyplývajúce zo životných situácií. Prvotná voľba determinuje druhotné, ale sama nie je determinovaná ničím, pretože tu, podobne ako inde, sa treba zastaviť: Naše každodenné voľby nemožno zakaždým vysvetliť predchádzajúcou voľbou a takto pokračovať donekonečna; z toho vyplýva, že prvotná voľba je bezdôvodná.“²⁰

Tu je však dôležité podotknúť, že táto „prvotná“, „základná“ voľba nie je a ani nemusí byť definitívna. Touto voľbou si síce vytváram určitý projekt seba samého, a následne tento projekt ovplyvňuje ďalšie voľby, to však neznamená, že táto „prvotná“ voľba je nemenná. Viaceré voľby ju síce môžu „potvrzovať“, no keďže ani ona nemá nejaký nutný dôvod, môže byť nahradená inou voľbou, ktorú potom môžeme považovať za „prvotnú“.

Ak má byť človek skutočne slobodný, „musí byť nutne negativitou a schopnosťou nicovať.“²¹ Toto „ničovanie“ je popretím „prvotnej“ voľby, popretím svojho projektu a je vyjadrením toho, že skutočná sloboda je „možnosť povedať nie svetu i svojmu počiatočnému projektu, odmietnuť

---

¹⁷ SARTRE, Jean-Paul: Bytí a nicota. Praha: Oikoymenh, 2006, s. 508.

¹⁸ Tamže, s. 511.

¹⁹ Tamže, s. 509.

²⁰ PERRIN, Christophe: Údel slobody podľa Sartra. In: Filozofia, 2011, roč. 66, č. 3, s. 212.

²¹ SARTRE, Jean-Paul: Bytí a nicota. Praha: Oikoymenh, 2006, s. 513.

neuspokojivý stav vecí.“²² Nič teda nie je definitívne a človek si tak môže vytvoriť nový projekt (definitívnosť by bola v istom zmysle uzavretosť a teda aj popretie možnosti zmeny, voľby).

Tu je dôležité upozorniť, že pojem sloboda označuje skôr ľudskú vôľu ako konanie. Znamená to teda, že výraz slobodný neznamená to, že dosiahneme, čo sme chceli, ale že sme seba určili tak, aby sme chceli, volili skrz seba samých. „Sartre kladie proti „empirickému poňatiu slobody“, ktorý sa rovná „schopnosti dosiahnuť zvolené ciele“, svoj „technický a filozofický pojem“, jediný, ktorému sa venuje a ktorý „znamená autonómiu voľby“.²³ Sloboda teda znamená slobodné, nepodmienené určenie vôle, znamená byť sám sebe príčinou voľby i konania. „Sloboda nespočíva v úspešnej realizácii projektu, ale v jeho voľbe, teda vo voľbe seba samého. Podľa Sartra sloboda môže byť iba slobodou voľby; sloboda nie je nič iné ako samotná voľba; inými slovami, nie je to, metonymicky povedané, *to, čo volím*, ale *akt voľby*, nie *fiat*, ale *factum*, a je daná každému, vždy a všade.“²⁴

Ďalším dôležitým aspektom, ktorým pri skúmaní slobody je nutné sa venovať, je úloha, podiel situácie na slobodné konanie človeka. Sartre upozorňuje na to, že situácia je mnohými mysliteľmi považovaná za argument proti možnosti slobody. Situácia tak vystupuje ako niečo, voči čomu je človek bezmocný, čo nemôže zmeniť. Silným argumentom proti slobode býva aj poukázanie na to, že si človek nevyberá miesto a čas svojho narodenia. Tieto náhodné okolnosti však od počiatku determinujú miesto človeka v poriadku sveta a ovplyvňujú jeho východiskové pozície.

Podľa Sartra každý čin, hoci aj ten najnepatrnejší, je slobodný, no to neznamená, že tento čin mohol byť akýkoľvek, keďže nekonám hocičo, hocikedy a hocikde. Znamená to teda, že sloboda „existuje len v *situaci*, avšak situace je zde jen díky svobodě. Lidská realita neustále naráží na překážky a odpory, které sama nevytvořila, ale tyto překážky a odpory mají smysl jedině z hlediska svobodné volby, kterou *jest* lidská realita.“²⁵

Aj keď situácia, či nejaký konkrétny poriadok ovplyvňujú človeka, podľa Sartra však nemajú nad človekom moc osebe a nemôžu človeku vnucovať, ako sa má správať, ako má voliť a podobne. Vrhnutosť do situácie súčasne neznamená, že má človek rezignovať, ale znamená povinnosť voliť aj napriek situácii (nech by bola akokoľvek ťažká).

Posledným okruhom, ktorému sa budem v súvislosti so slobodou venovať, je problematika zodpovednosti. Sartre hneď v úvodnej časti venujúcej sa tejto téme hovorí, že pôjde síce o úvahy, ktoré „zajímají spíš moralisty“²⁶, no napriek tomu je nutné sa k skúmaniu slobody vo vzťahu k zodpovednosti vrátiť.

Dôsledkom predchádzajúcich úvah o slobode je jednak to, že človek je odsúdený k slobodnému bytiu, no súčasne „na svých bedrech nese tíhu celého světa: je odpovědný za svět i za sebe jakožto určitý způsob bytí. Vycházíme z banálního smyslu slova „odpovědnost“ jako „vědomí toho, že jsem původcem události nebo určitého předmětu“.“²⁷ Zodpovednosť teda vyplýva z predpokladu, že čím som a čo prežívam, je mojím „dielom“ a nie niečoho cudzieho.

---

²² SMREKOVÁ, Dagmar: Sartrov projekt morálky: K 100. výročiu narodenia Jeana-Paula Sartra. In: Filozofia, 2005, roč. 60, č. 5, s. 295.

²³ PERRIN, Christophe: Údel slobody podľa Sartra. In: Filozofia, 2011, roč. 66, č. 3, s. 211.

²⁴ Tamže, s. 211.

²⁵ SARTRE, Jean-Paul: Bytí a nicota. Praha: Oikoymenh, 2006, s. 563.

²⁶ Tamže, s. 629.

²⁷ Tamže, s. 630.

Za svoje slobodné činy treba niesť zodpovednosť, ktorá je „prostým logickým převzetím důsledků naší svobody“.²⁸

Všetko, čo ma nejakým spôsobom „stretáva“, stáva sa *mojim* a teda nesiem za to zodpovednosť. Situácia totiž nie je nikdy úplne daná, vždy mám možnosť nejakú sa k nej postaviť. Človek vždy dáva nejaký zmysel jednotlivým situáciám. „Ani nejudrutnejší situace války, nejstrašnější muka nevytvářejí nic nelidského: nelidská situace neexistuje.“²⁹ Sartre na príklade vojny ukazuje našu zodpovednosť za seba, ostatných i svet. Ak dostanem povolávací rozkaz a vstúpim do vojny, stáva sa táto vojna *mojou*, a zaslúžim si ju. Podľa Sartra som totiž mal možnosť tejto vojne sa vyhnúť, či už samovraždou alebo dezerciou. Keďže som sa jej nevyhol (dôvody môžu byť rôzne – strach, hanba, česť a podobne), tak som si túto vojnu zvolil a túto voľbu neustále potvrdzujem do konca vojny (ak sa v priebehu vojny nerozhodnem inak). Radikalizácia zodpovednosti za vojnu, hoci som ju nevyhlásil a nerozpútal, je evidentná i z ďalšieho Sartrovho vyjadrenia: „záleželo *na mně*, aby tato válka pro mne a skrze mne neexistovala, avšak já jsem se rozhodl, aby existovala.“³⁰

Aj keď je zodpovednosť človeka absolútna, podľa Sartra „niet objektivných kritérií, objektivných noriem pre posudzovanie toho, ako sa v danej chvíli zachovať, čo urobiť. Jediným fundamentom hodnôt je jednotlivec, ktorého sa daná situácia týka, kto sa v nej angažuje.“³¹ Človek tak v svojom rozhodovaní ostáva sám a bez nejakých oporných bodov. Každý človek je tak istým zákonodarcom pre ostatných. Znamená to, že naše činy sa môžu druhých dotýkať nielen svojimi konkrétnymi a priamymi dôsledkami, aj tým, že každý človek svojimi činmi kladie „základy“ pre správanie druhých. Aj keď neexistujú nejaké objektivne dané normy správania, Sartre v tejto situácii upozorňuje, že je dôležité neustále sa pýtať „Čo by sa stalo, keby takto konal každý?“³²

Rozhodovanie človeka je teda spájané s neustálou úzkosťou. Príčinou tejto úzkosti súvisí jednak s tým, o čom som sa zmienil vyššie (musíme sa rozhodovať, hoci neexistujú nejaké objektivne platné normy), a jednak s tým, že človek je zodpovedný nielen za seba samého, „za svoju individualitu, ale že je zodpovedný za všetkých ľudí“³³ a súčasne naša zodpovednosť „angažuje celé ľudstvo“.³⁴ Človek tak svojou činnosťou nevytvára len seba, ale vytvára aj určitý obraz človeka. „Voliac si vlastnú cestu, volím cestu človeka.“³⁵

Sartre túto úzkosť prirovnáva ku Kierkegaardovej úzkosti Abraháma. Naše konanie je totiž neustále späté nielen s otázkou, či konáme správne vo vzťahu k sebe, ale aj s tým, že som zodpovedný za ostatných a svojim konaním im „predstavujem svoju koncepciu človeka“. Hoci ma nič nemusí určovať k výnimočnosti (napríklad, že som svojím bytím podobný Abrahámovi), napriek tomu mám v každej chvíli konať príkladné skutky. „Pre každého človeka sa všetko deje tak, ako keby celé ľudstvo malo upreté oči na to, čo robí, a ako keby sa riadilo podľa toho, čo

---

²⁸ Tamže, s. 630.

²⁹ Tamže, s. 630.

³⁰ Tamže, s. 631.

³¹ SMREKOVÁ, Dagmar: Zbohom Sartrovi? Bratislava: Iris, 1996, s. 43.

³² SARTRE, Jean-Paul: Existencializmus je humanizmus. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1997, s. 23

³³ Tamže, s. 20.

³⁴ Tamže, s. 21.

³⁵ Tamže, s. 22.

robi. A každý človek si musí klásť otázku: Som naozaj ten, kto má právo konať takým spôsobom, aby sa ľudstvo riadilo podľa mojich činov?³⁶

Toto bremeno zodpovednosti, ktoré je so slobodným konaním človeka späté, je sprevádzané úzkosťou. Sartre však ukazuje na to, že nie všetci chcú toto bremeno zodpovednosti za slobodu niesť a preto sa snažia pred slobodou ujsť. „Odmítnout svobodu je proto možné jen tak, že se pokusíme chápat sebe jako bytí v sobě. Lidská realita je bytí, v němž jde o jeho svobodu, poněvadž se neustále snaží svobodu nebrat na vědomí. Psychologicky se to projevuje tím, že máme sklon nakládat se svými pohnutkami a motivy jako s *věcmi*.“³⁷ Ak však seba chápeme ako bytie osebe, znamená to, že seba vnímame ako niečo hotové, ukončené, ako niečo, čo má „definitívnu“ podobu. Rovnalo by sa to „pokusu propúťiť bytí pro sebe nějakou esenci.“³⁸

„Človek sa vníma ako nejaký, ako už nejaký a vyhovára sa na determinizmus alebo dedičnosť, charakterové črty či skryté vášne, na minulosť – jednoducho na situáciu, v ktorej sa práve nachádza. Podľa Sartra je to logické a takýto postoj nazýva neúprimnosťou, nie však v zmysle morálnej kvality, pretože „podmienky neúprimnosti sú zakotvené v samej štruktúre ľudského bytia.“³⁹ Každopádne aj tento útek pred slobodou a zotrúvanie v „neslobode“ je podľa Sartra slobodným rozhodnutím. Pred slobodou sa ujsť jednoducho nedá. „Takáto voľba však podľa Sartra nie je ničím iným než hľadaním alibi pre konformné správanie a pre rezignáciu na osobnú zodpovednosť za svoje činy, čo v konečnom dôsledku znamená pritakanie neautentickému spôsobu našej existencie.“⁴⁰ Človek v určitom zmysle rezignoval na vlastný projekt, na vlastnú ja a akoby o tom, čím je, nerozhoduje on sám, ale napríklad situácia, prípadne sa schováme za ostatných. Človek je v takom prípade do veľkej miery tým, čo z neho vytvorí druhý, čo z neho urobí anonymná masa. V tejto neautentickej existencii chýba skutočná ja, ktoré preberá zodpovednosť za seba a svoje činy.⁴¹ Sloboda je totiž nielen právo, ktoré podľa Sartra každý má, no súčasne je aj obrovským záväzkom a človek má povinnosť neustále sa angažovať.

---

³⁶ Tamže, s. 24-25.

³⁷ SARTRE, Jean-Paul: Bytí a nicota. Praha: Oikoymenh, 2006, s. 509-510.

³⁸ Tamže, s. 510.

³⁹ MIKLUŠIČÁKOVÁ, Magdaléna: Odpoveď Ivanovi Karamazovovi. Sloboda vo filozofických koncepciách Jean-Paul Sartra a Alberta Camusa. In: Studia Aloisiana, 2016, roč. 7, č. 4, s. 37.

⁴⁰ SMREKOVÁ, Dagmar: Zbohom Sartrovi? Bratislava: Iris, 1996, s. 55.

⁴¹ Martin Heidegger tento neautentický spôsob existovania nazýva štruktúrou „ono sa“. Týmto pomenovaním chce ukázať na masovosť, stádovitosť takéhoto človeka. Človek robí to, čo sa robí, číta to, čo sa číta, chodí tam, kde sa chodí, myslí tak, ako sa myslí atď. Dôležitým momentom, ktorý tu rozhoduje o autentickosti či neautentickosti existencie, je „vzťah“ človeka k smrti. Je zjavné, že sa vždy nejakou smrťou stretávame. „Ono sa“ však túto možnosť akoby nevidelo v jej pravom zmysle. Vždy má po ruke nejaký výklad. Smrť je udalosť, ktorá je v nedohľadnej budúcnosti, udalosť, ktorá sa ma ešte teraz netýka. „Ono sa“ sa snaží zakrývať si túto možnosť. Uniká pred smrťou. Unikajúc však od nej, vždy už o nej nejakú vie, no zakrýva si pred ňou oči. Zakrýva si tak možnosť, aby sa pobyt dostal sám k sebe, aby pochopil svoje skutočné „môcť byť“. Smrť je chápaná ako niečo, čo príde neskôr, a teda zabúda na najvlastnejšiu možnosť smrti, že môže prísť každým okamihom. Každý vieme o smrti, vieme, že príde, ale nikdy nevieme kedy. Autentický pobyt nežije vo verejnom výklade a „rečiach“. V rozpoložení úzkosti je pobyt vrhaný sám k sebe, k svojim možnostiam a k svojej najvlastnejšej a jedinej neodsunuteľnej možnosti už nebyť, k svojej smrti.

Autentický pobyt túto možnosť preberá ako „svoju“. Uvedomuje si svoj koniec. Tento koniec však nie je chápaný ako udalosť nachádzajúca sa niekde v budúcnosti, ale znamená neustále bytie k svojmu koncu.

Od Sartrovho narodenia prešlo už 115 rokov a od jeho smrti 40 rokov. Je teda namieste otázka, či tieto jeho myšlienky majú čo ponúknuť súčasnému človeku, či nie sú len niečím, čo v nejakom čase zarezonovalo síce veľmi silno, no tam sa aj sila týchto myšlienok končí. Je totiž zrejme, že Sartrova filozofia (ako aj každá iná) vznikla v konkrétnej duchovnej klíme, že reagovala na dobové podnety a problémy, a je tak poplatná dobe, kedy vznikla.

Už počas života Sartra vznikajú viacerú diela (napríklad od C. Lévi-Straussa, A. Camusa a iných), ktoré polemizujú s jeho pohľadom na človeka, svet, slobodu, subjektivitu atď. Vznikom postmodernej filozofie sa mnohé východiská, na ktorých Sartre stavala svoju filozofiu, rúcajú a stávajú sa problematickými (napríklad strácanie sa subjektu⁴², ktorý prestáva byť východiskom filozofického pýtania sa). „Mizne subjektivita, ten aspekt ľudského bytia, ktorý Sartre reštituoval ako pôvodcu autentického skúsenosti a zdroj zmyslu interného bytia vecí. Individualita má neosobný charakter, mení sa na „individualitu udalostí“ (Deleuze). Stelesňujú ju rečové hry konštruujúce nový svet na báze odlišnosti a nezhôd, bez zjednocujúcej komunikatívnosti, na princípe „všetko je dovolené“. Neexistuje subjekt, existujú len procesy v konkrétnych mnohostiach.“⁴³ Aj keď postmoderná filozofia v istom zmysle Sartrovo učenie prekonáva, myslím si, že je namieste neustále sa k Sartrovi vracat' a aj pomocou jeho myšlienok hľadať odpovede na mnohé problémy, s ktorými sa človek 21. storočia stretáva. Stotožňujem sa tu s myšlienkou slovenskej filozofky D. Smrekovej, ktorá vychádzajúc z predpokladu, že ak sa ľudia aj naďalej budú zaoberať hodnotami ako sloboda, zodpovednosť, solidarita, angažovanosť a humanizmus, tak to „mimo“ Sartra jednoducho nejde.⁴⁴

Štúdia je výstupom grantového projektu: VEGA 1/0282/18 Charakter a vývoj nezávislej kultúry a umenia na Slovensku po roku 1989.

Literatúra a zdroje:

BARTKO, Michal: Jean-Paul Sartre alebo Cesty k slobode. In: Filozofia, 1968, roč. 23, č. 6, s. 600-618.

HEIDEGGER, Martin: Bytí a čas. Praha: Oikoymenth, 1996, 477 s. ISBN 80-86-005-12-7.

MIKLUŠIČÁKOVÁ, Magdaléna: Odpoveď Ivanovi Karamazovovi. Sloboda vo filozofických koncepciách Jean-Paul Sartra a Alberta Camusa. In: Studia Aloisiana, 2016, roč. 7, č. 4, s. 33-45. ISSN 1338-0508.

Smrť teda nie je nejaká udalosť, ale je „způsob bytí, jež na sebe pobyt bere jakmile jest. Jakmile člověk nabude života, ihned je sdostatek stár, aby zemřel“ (HEIDEGGER, Martin: Bytí a čas. Praha: Oikoymenth, 1996, s. 275).

Autentický pobyt sa pre túto možnosť otvorí. Uvedomuje si svoju vrhnutosť do smrti, uvedomuje si možnosť, ktorá mu bola „vnútená“, ktorú musí prijať. Hoci Sartre nahliada na smrť rozdielnym spôsobom, aj podľa neho je pre neautentickú existenciu charakteristická rezignácia jednotlivca, aby uskutočnil svoje skutočné ja.

⁴² Možno tu hovoriť o „smrti subjektu“, ktorá sa prejavila aj v zmene pohľadu na dejiny. Tie sú chápané ako „proces bez subjektu“.

⁴³ SMREKOVÁ, Dagmar: Zbohom Sartrovi? Bratislava: Iris, 1996, s. 85.

⁴⁴ Tamže, s. 89.

- PERRIN, Christophe: Údel slobody podľa Sartra. In: Filozofia, 2011, roč. 66, č. 3, s. 209-221. ISSN 0046-385X.
- SARTRE, Jean-Paul: *Bytí a nicota*. Praha: Oikoymenh, 2006, 720 s. ISBN 80-7298-097-1.
- SARTRE, Jean-Paul: Existencializmus je humanizmus. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1997, 94 s. ISBN 80-220-0775-7.
- SMREKOVÁ, Dagmar: Sartrov projekt morálky: K 100. výročiu narodenia Jeana-Paula Sartra. In: Filozofia, 2005, roč. 60, č. 5, s. 293-310. ISSN 0046-385X.
- SMREKOVÁ, Dagmar: Zbohom Sartrovi? Bratislava: Iris, 1996, 100 s. ISBN 80-88778-26-3.

Understanding Freedom in the Works of Jean-Paul Sartre

Although the term of freedom is used very often, there is an obvious ambiguity and vagueness in its both professional and common use. For this reason, the constant reassessment of this concept and its thorough analysis is a necessity helping us to understand this human givenness in a better and more comprehensive way. The main goal of the paper is the analysis of freedom in the context of the concept by selected author. Although it's possible to focus on the researched phenomena from a broader perspective, we place the main emphasis on the philosophical context of the issue, which corresponds to the choice of the author. Attention is paid to existential philosophy, specifically to Jean-Paul Sartre, for whom the concept of freedom is an essential in his philosophy.

Mgr. Jozef Palitefka, PhD

Katedra kulturológie, FF UKF v Nitre

Hodžova 1

949 01 Nitra

jjpalitefka@ukf.sk